

TORE SKEIE
WOLVEN
TIJD

DE STRIJD OM EEN *Vikingrijk*
AAN DE *Noordzee*

1241

Ze kwamen door de verlaten, gele moeraslanden als een karavaan door de woestijn. Het reisgevolg bestond uit ongeveer dertig man, op ruigharige, robuuste paarden die zo klein waren dat de voeten van de mannen bijna over de grond sleepten. Ze hadden ver gereden, onder zwijgzame bergen en vogels, door de dalen in het hoogland. De ontmoetingsplek was de boerderij Sauðafell die op een vochtige, met gras beklede vlakte lag, aan het einde van een fjordtak aan de door de wind geteisterde westkust van IJsland. Toen ze aankwamen, werden ze door Snorri Sturluson ontvangen.

Ze kwamen vaak zo bij elkaar, op een van de vele boerderijen die Snorri bezat of waar hij zeggenschap over had. 's Avonds, terwijl de bedienden en volgelingen zich opwarmden en uitrustten in de bijgebouwen van de hoeve, verzamelde Snorri enkelen van de gasten om zich heen. Een van hen zou later zijn herinneringen over deze ontmoeting opschrijven, in een saga over zijn familie en zijn tijd. Hij was een van Snorri's vele neven, één die hem het beste kende. Hij was opgegroeid in het gezin van Snorri en de meester zelf had hem leren lezen, schrijven en vertellen.

Er is niet veel dat hij ons laat weten, hij geeft slechts een paar glimpen van wat een lange avond rond de open haard moet zijn geweest. De saga vertelt dat ze in een klein vertrek aan het erf van de boerderij zaten. Kortgeleden was er een schip uit Noorwegen aangekomen met bier en dit was naar het huis gebracht. Een jonge man

schonk het bier in drinkkommen. Terwijl het herfstdonker buiten inviel wisselden ze nieuwtjes uit, maakten ze plannen en dronken ze.

Het jaar was 1241, het was half september. Snorri was 61 of 62 jaar oud, een veel aanzienlijker leeftijd in de dertiende eeuw dan dit tegenwoordig is, maar nog niet zo oud dat hij niet nog vele jaren zou kunnen leven. Hij was een grijzende man, naar verluidt met blozende wangen en dik – robuust als hoofdmannen behoorden te zijn – het resultaat van een aristocratisch leven met hoge inname van het beste eten en drinken. Die avond was hij ‘zeer opgewekt’, horen we.

Dat laatste is verrassende informatie. Niet alleen omdat de nuchtere, minimalistische IJslandse familiesaga’s zelden op deze manier informatie geven over de gemoedsstemming van mensen, maar ook omdat alles wat we verder over Snorri’s situatie op dit moment van zijn leven weten erop wijst dat er niet veel voor hem was om opgewekt over te zijn.

Nog maar twee weken eerder had hij de vrouw verloren met wie hij de laatste jaren had samengeleefd. We weten dat hij diepbedroefd was.

Haar dood was slechts één van de ongelukken die hem trof.

Een jaar eerder had Snorri een noodlottige fout gemaakt. In een poging om nog machtiger en rijker te worden dan hij al was, was hij betrokken geraakt bij coupplannen tegen de koning van Noorwegen. Het oproer werd neergeslagen en alle medestanders van Snorri aan de andere kant van de zee waren gedood, op de vlucht of hadden zich overgegeven. Snorri’s rol in de samenzwering was aan het licht gebracht en nu begonnen de consequenties hem in te halen. De koning, sterker dan ooit, beschouwde hem openlijk als een verrader en een vijand. Ook had hij de laatste tijd de loyaliteit van belangrijke IJslandse mannen gekocht met beloften over toekomstige posities. Onder druk van de koning was het netwerk dat Snorri tijdens een lang leven moeizaam om zich heen had opgebouwd uit elkaar gevallen. Niemand zag Snorri nog als belangrijkste man op IJsland. Oude rivalen en vroeger loyale bondgenoten hadden elkaar gevonden in een gemeenschappelijk verzet tegen hem, gedreven door een mix van jaloezie, politiek opportunisme en verbittering over zijn notoire hebberigheid en decadente levensstijl. Snorri verkeerde in levensgevaar en dat moet hij hebben geweten.

Terwijl ze bier dronken en zaten te praten haalde hij een merkwaardige brief tevoorschijn die hij een paar dagen eerder had ontvangen. Hij was opgesteld in een zogenoemd ‘krabbelschrift’ of ‘bedelaarsschrift’, een soort code die in runen was geschreven en soms werd gebruikt om geheime berichten op te stellen. Snorri kon het bedelaarsschrift niet lezen, hij had zonder succes geprobeerd te ontcijferen wat er stond. Hij liet de brief rondgaan. Ook niemand van de anderen kon het lezen, maar ze waren het erover eens dat het klonk als een waarschuwing, wellicht een bedreiging.

Toch vertelt zijn neef dat Snorri heel opgewekt was. Lachte hij om de ironie van een waarschuwing die niet kon worden ontcijferd?

De volgende dag volgde Snorri de mannen toen ze Sauðafell verlieten. In een gezamenlijke stoet reden ze het tijdloze West-IJslandse landschap in, over zwart zand, door gele velden en ijskoude, ondiepe rivieren die met scherpe bochten naar de zee liepen. Ze rustten op een andere boerderij, aten een maaltijd samen en daarna scheidde hun wegen. Het hoofdgevolg trok in één richting, Snorri in een andere. Slechts begeleid door zijn dienaren reed hij een breed, onvruchtbaar dal in, op weg naar zijn hoofdhoeve Reykholt.

Ze zagen hem nooit weer.

Reykholt lag op een hoogvlakte op een lichte, met bos begroeide helling en met uitzicht over een rustig riviertje, omgeven door kleine stukken grond en graslanden voor koeien en schapen. De afstand was niet zo groot en vermoedelijk kwam Snorri dezelfde avond nog thuis.

De boerderij behoorde tot de grootste van IJsland en ongetwijfeld de kostbaarste, evenzeer gebouwd om indruk mee te maken als om dienst te doen als comfortabel, luxueus woonhuis in dit door weer en wind geteisterde land. Het leek een monument voor de unieke status en het karakter van zijn eigenaar. Rond het erf had Snorri vele jaren eerder een paar meter hoge muur van turf, aarde en stenen laten bouwen, breed en lang genoeg om er tweehonderd man tegelijkertijd op te laten staan. De muur had een poort die omhoog en omlaag kon en zelfs een toren, zodat het bouwwerk leek op een kruising tussen een IJslandse herenboerderij en een klein slot van het soort waarin Engelse en Franse aristocraten woonden.

Witte, naar fosfor stinkende damp steeg op uit een warme bron op een steenworp afstand van de muur. Via een ingenieus stelsel van onderaardse buizen, mogelijkwerwijs geïnspireerd door Arabische bad- en irrigatiesystemen, werd door de bron natuurlijk opgewarmd water naar een badhuis binnen de muren geleid en ook naar het gemetselde bad buiten, waar Snorri doorgaans met zijn vrienden zat.

Binnen de poorten stonden grote en kleine gebouwen met plaggendaken bij elkaar als in een op elkaar gepakt dorpje; pakhuizen, kookhuis, kerk, woonhuis met slaap- en werkplekken voor een kleine samenleving van boerenknechten, priesters en bedienden, en een statige feesthal versierd met geweven wandtapijten en andere geschenken die Snorri tijdens zijn reizen had meegebracht. De grootste huizen waren gebouwd uit stammen van grote bomen die niet van nature op IJsland groeiden, maar die in een bos in Noorwegen waren geveld en van takken ontdaan en tegen hoge kosten over zee waren vervoerd.

Midden in het bouwwerk bevond zich het scriptorium, een kleine werkruimte met pennen, inkt en een boekenverzameling. Dat was de plek waar Snorri had geschreven of zijn geletterde priesters had gedictieerd, zijn met bloed doordrenkte werken over de triomfen en nederlagen van goden en mensen.

Reykholt was van oudsher een natuurlijk religieus, politiek en financieel machtscentrum, maar Snorri had tijdens een lang leven van zijn hoofdmanzettel het prominentste wereldlijke kenniscentrum gemaakt. Het was een plek voor grootse feesten en wetenschappelijke studies, waar ruzies over macht, geld en bezittingen met muziek en geschiedvertellingen tot een natuurlijk geheel samensmolten. Een groepje priesters woonde en werkte continu op de hoeve, onder andere om Snorri te helpen bij zijn eigen werk van schrijven en dichten. Musici en artiesten van diverse aard kwamen en gingen. Voornamen gasten sliepen vaak onder Snorri's dak.

Met uitzondering van een paar bedienden en een of twee priesters lijkt de boerderij tijdens deze laatste dagen van Snorri's leven een stille plek te zijn geweest. Ondanks de dreigende brief die hij had ontvangen wijst niets erop dat hij verwachtte dat er iets zou gebeuren. Toen hij thuiskwam, plaatste hij geen wachtposten op de muren. Niemand sloot 's avonds de poorten. Hij sliep in een bed in een kamer op de eerste verdieping in een groot gebouw op het midden van de binnenplaats.

Hij wist niet dat zijn vijanden zich in het geheim hadden verzameld en zich in het hoogland schuilhielden. Hun spionnen hielden de boerderij en de mensen in het dal in de gaten.

Op de avond van 23 september, een zondag, reed een groep van vierhonderd man een stuk noordelijker het dal in en versperde de weg, voor het geval dat Snorri's eigen mensen hem te hulp zouden schieten. Het was toevallig de dag van de mis voor Sint-Mauritius, de beschermheilige van zwaardsmeden en soldaten.

De dag erna reed een andere groep van zeventig gewapende mannen richting Reykholt, onder dekking van de nacht. Ze leidden hun paarden onopgemerkt tot aan de muren, sprongen eraf en stapten ongehinderd door de open poorten naar binnen. Velen van hen kenden het binnenplein van de boerderij en de verschillende gebouwen goed, want ze waren er eerder geweest, als gasten van Snorri. De indringers gingen doelgericht naar het huis waar Snorri sliep en voelden aan de hoofddeur. Die was vanbinnen afgesloten.

Snorri moet van de geluiden buiten wakker zijn geworden. Zijn leeftijd in aanmerking genomen moet hij in staat zijn geweest zich opmerkelijk snel te bewegen, want in de korte tijd die het de indringers kostte de deur te forceren wist hij uit zijn slaapkamer te ontsnappen, een trap naar beneden te nemen en het huis via een andere deur te verlaten. Hij was vermoedelijk naakt of droeg nachtkleding.

Terwijl de indringers de gebouwen van de boerderij doorzochten en de verwarring en angst zich onder de bedienden verspreidde, sloop de dikke oude man ongezien naar een van de kleine, aangrenzende huizen. Daarbinnen, in het pikkedonker, stuitte hij op een van de andere bewoners, een priester die in de boerderijkerk voor hem werkte. Ze spraken fluisterend met elkaar.

Slechts een paar meter verder, aan de andere kant van een muur, kronkelde een wenteltrap naar een gedeeltelijk verborgen gang beneden die onder de muur doorliep, naar de vrijheid. Snorri had hem zo gebouwd dat hij met droge schoenen en beschut tegen de nooit aflatende wind naar het warme bad kon lopen. Maar hij gebruikte hem niet. Een oude man op de vlucht zonder warme kleding zou zich in de koude IJslandse herfstnacht niet lang redden. In plaats daarvan kroop hij in een krappe, halve kelder die als opslagruimte werd gebruikt. Daar verstopte hij zich.

En daar zat hij nog toen de indringers de priester vonden. Vanuit zijn schuilplaats kon hij vermoedelijk het gesprek horen dat vlak boven zijn hoofd plaatsvond toen de priester hem loyaal maar tevergeefs probeerde te redden. De leider van de indringers werd erbij geroepen. Toen hij de priester vroeg waar Snorri zich schuilhield, zei de priester dat hij hem nergens had gezien. Hij werd niet geloofd en hij probeerde te onderhandelen. Hij kon hun vertellen waar zijn heer was, zei hij, maar alleen als ze op voorhand zwoeren dat ze Snorri's leven wilden sparen.

We komen niet te weten hoe de priester de schuilplaats onthulde, alleen dát hij het deed. Misschien wierp hij een blik in de richting van de toegang tot de kelder. Misschien gaf hij toe aan zijn eigen doodsangst en wees hij ernaar. De indringers vonden hem in elk geval en vijf mensen daalden in het donker af. Toen de voorste van hen met getrokken zwaard op Snorri afstapte, zei Snorri: 'Gij zult niet doodslaan!' Dat was het zesde gebod, gij zult niet doden, zoals dat in Snorri's tijd door IJslandse priesters werd geformuleerd. 'Sla hem neer!' zei een van de mannen. 'Gij zult niet doodslaan!' herhaalde Snorri. De voorste man hield met zijn zwaard. Een tweede kwam naar voren en hield nog een keer. Het was de eerste slag, vertelden ze later, die hem dodelijk verwondde. Hij bloedde dood.

Het nieuws over Snorri's dood verspreidde zich vlug over heel IJsland. Zij die tijdens die nacht op Reykholt waren geweest, zowel de moordenaars als de bedienden, vertelden hun verhalen over wat er was gebeurd. Later – wellicht jaren daarna – schreef Snorri's neef zijn saga. Hij beschreef zeer gedetailleerd wat hij over de laatste nacht van zijn oom wist, nuchter, zonder deze te becommentariëren, zonder te oordelen.

Toen hij over de dood van zijn oom schreef, reconstrueerde hij ook de avond waarop ze bij elkaar hadden gezeten, een paar dagen voor de tragedie zich afspeelde, in het kleine vertrek op de donkere binnenplaats van Sauðafell. Wat hij beschreef – het schip dat uit Noorwegen was gekomen, het bier dat ze dronken, de cryptische brief en Snorri's merkwaardig opgewekte humeur – moet voor hem een bijzondere betekenis hebben gehad. Het was de laatste avond die ze gezamenlijk doorbrachten.

Je kunt zeggen dat het de ironie van het lot was dat Snorri op deze manier stierf. Niet alleen omdat hij, die zo rijk was, smekend in een donkere kelder aan zijn einde kwam, maar ook omdat hij het slachtoffer werd van krachten die hij zelf grote delen van zijn leven had bestudeerd en beschreven. Niemand in zijn tijd had de logica van macht en geweld met zulke precisie omschreven als hij.

Snorri maakte deel uit van een bijzondere en al eeuwenlange verteltraditie die kennis over de Noordse geschiedenis verzamelde, cultiveerde en voortzette. Hij was een *skald*, een erfgenaam van de IJslandse hofdichters die de oude Vikingkoningen in dienst hadden, mannen die dicht bij de macht zaten en deze met poëzie beschreven. Snorri kende honderden oude skaldendichten uit zijn hoofd en kon lange, ingewikkelde verhalen navertellen over wat er in vroeger tijden was gebeurd, op een wijze die zijn publiek betoverde.

Dit unieke verteltalent houdt verband met de zeldzame combinatie van de succesvolle politicus en de begaafde dichter in een en dezelfde persoon. Snorri wist hoe machtige personen te werk gingen, want hij was zelf een van hen. Zijn werken schreef hij naast zijn doelgerichte en behendige streven naar rijkdom en invloed volgens alle regelen der kunst, over een periode van meerdere decennia waarin hij zich van een relatief bescheiden positie wist op te werken tot IJslands belangrijkste hoofdman, een soort ongekroonde koning van zijn eigen eiland. Zijn praktische ervaring stelde hem als geen ander in staat het menselijke in de politiek en het politieke in de mens te doorgronden.

Evenals zijn verhalen over het verleden waren zijn koningssaga's studies en praktische leerboeken voor het tijdloze handwerk van de macht. Hij interesseerde zich voor machtsgebruik op een praktisch niveau, voor wat werkte en wat niet werkte. Voor grote overwinningen en grote blunders.

Met name één verhaal over grootheid en ondergang interesseerde hem intens. Dat was het verhaal over een politieke carrière die, vanuit de immense afstand uit onze tijd gezien, lijkt als twee druppels water op die van Snorri. Het gaat over een man die ook probeerde in zijn vaderland machtiger te worden dan ooit iemand voor hem was

geweest, een man die wijd en zijd allianties smeedde om een netwerk van loyale personen om zich heen te bouwen, maar die net als Snorri, met zijn koppigheid en begerigheid mensen afstootte. Ook hij maakte zich tot vijand van een Noordse koning wiens macht zich over bergen en de zee uitstreckte en die de loyaliteit van mensen met beloften kocht. Ook hij beging op het toppunt van zijn carrière een fout en eindigde zijn leven in een totale nederlaag. Ook hij werd onsterfelijk. Dat is het verhaal over koning Olaf Haraldsson.

In de tijd van Snorri was het tien generaties geleden sinds de Slag bij Stiklestad had plaatsgevonden en de koning die daarbij omkwam was allang veranderd in een opmerkelijk sterke symbolische figuur die iedereen in de Noordse wereld aanging. Voor de Noorse koninklijke familie was ‘de heilige Olaf’ de machtige voorvader die het recht van de dynastie op de troon legitimeerde. Voor de kerk was hij de martelaar die met de hulp van Gods hand de Noren uit de klauwen van de duivel had gered door hun het christendom te schenken. Voor zeelieden was hij de veilige beschermheilige die hen een behoedende hand boven het hoofd hield als er op zee een storm opstak. Voor de boeren was hij de personificatie van het idee van de milde koning, een goede, tijdloze kracht ver boven hen die hen als een welwillende vader beschermde, die de oude wetten beschermde en voor vrede, orde en rechtvaardigheid onder de mensen zorgde.

Sint-Olaf was de populairste heilige in Scandinavië naast de maagd Maria en werd met veel enthousiasme door mensen in heel Noord-Europa aanbeden. Elk jaar trokken scharen pelgrims naar het noorden via de stenige paden in het Gudbrandsdal en over Dovrefjell om naar de kist met de heilige overblijfselen te gaan die op het hoogaltaar in de kathedraal van Nidaros stond. Olaf was de naamheilige van Noorse en IJslandse herenboerderijen, onder andere in Kvammur, waar Snorri was opgegroeid. Er waren kerken aan Olaf gewijd in Engeland, Friesland, in Novgorod en in het verre Constantinopel.

De kerkverhalen over Olaf hadden het doel om religieus inspirerend te zijn. Ze moesten vertellen over de wonderen die de heilige koning, doorstraald met Gods kracht, had verricht. Maar min of meer gehuld in deze mist van geloof en hoop in deze wonderen en tekenen bestonden er in de dertiende eeuw overblijfselen van een ande-

re traditie. Oude skaldendichten, verhalen die honderden jaren van mond tot mond werden overgeleverd, en IJslandse geschiedkundige werken uit de twaalfde eeuw, vertelden over een oorlogskoning die leefde en stierf op deze wereld, die feilbaar en in allerhoogste mate van vlees en bloed was, die niet alleen goed en slim maar ook zelfingenomen en onverstandig was, eerzuchtig en meedogenloos.

Het lot van Olaf was moeilijk te begrijpen en te verklaren. Hij was een koning die door zijn eigen volk werd verdreven en gedood en moest daarom aan zijn eigen ondergang schuldig zijn geweest. De vraag die uit de verwarrende, paradoxale overlevering naar voren kwam was waarom en hoe juist de uiterst aardse Vikinghoofdman Olaf het werktuig van God kon worden. De heiligenbiografieën uit de twaalfde eeuw en de oudere saga-schrijvers hadden geprobeerd het probleem op te lossen door hem als een Christusachtige figuur neer te zetten die door zijn eigen mensen werd geofferd en hen daardoor verlost.

Het werken aan het doorgronden van de meest iconische van alle Noordse koningen lijkt voor Snorri een levenslange obsessie te zijn geweest, een soort literair levensproject. Toen hij jong was verzamelde en systematiseerde hij een enorme hoeveelheid kennis over de heilige koning en zijn tijd, uit oudere geschiedkundige werken, uit gedichten van Olafs eigen skalden die men nog steeds kende, uit verhalen van oude mensen, uit talloze bronnen die later verloren zijn gegaan.

Snorri trok het heiligenverhaal niet in twijfel, maar zulke vragen stonden niet in het centrum van zijn belangstelling. Hij was meer geïnteresseerd in Olafs carrière op aarde dan die in de hemel. Hij verwierp een deel van de gevestigde traditie over wonderen en tovenarij die hij vermoedelijk onwaarschijnlijk vond en die niet paste in wat hem het meest interesseerde: het spel tussen mensen. In lange tekstgedeelten is het alsof Snorri probeert erachter te komen waar Olaf een misstap beging, wat hij fout deed. Was hij te mild? Was hij te hard? Hoe kon hij alles kwijtraken wat hij had opgebouwd? Net als andere saga-schrijvers vulde hij in wat hij wist en wat hij dacht, door te dichten en te raden en te verzinnen, zodat wat hij schreef in de buurt van fictie kwam. Op die manier werd kennis over het verleden artistiek en logisch met elkaar verbonden als complete verhalen, ge-

schikt om Noord-Europeanen in de dertiende eeuw te onderhouden, te ontwikkelen en op te voeden.

Toen Snorri voor de eerste keer naar Noorwegen reisde, als veertiger, had hij het werk over koning Olaf bij zich. Het was zijn eerste saga en hij had er lang aan gewerkt. De saga is de langste die in de middeleeuwen werd geschreven en voor zijn tijd ongelooflijk gedetailleerd, bijna net zo lang als de vijftien saga's die Snorri over de andere koningen bij elkaar schreef. Hij bracht hem aan het hof van de koning ten gehore en daar werd hij geprezen en bekritiseerd, en waarschijnlijk ook aangemoedigd om meer te schrijven.

Snorri reisde door het Noorse en het Zweedse rijk en zag met eigen ogen enkele van de landschappen waar Olaf en zijn mannen tweehonderd jaar eerder doorheen waren getrokken. Hij ontmoette mensen die hem verhalen vertelden die hij nog niet eerder had gehoord. Terug op IJsland schreef hij een nieuwe, kortere, verbeterde versie. Dat is de laatste van de vele saga's die in de middeleeuwen over Olaf zijn geschreven, een soort afsluiting van het middeleeuwse verhaal over het leven en de dood van de heilige koning. Het wordt vandaag de dag gerekend tot Snorri's literaire meesterwerk.

Na de voltooiing vulde Snorri hem aan met kortere saga's over koningen die vóór Olaf hadden geleefd, uit het verre verleden toen godenkoning Odin over de aarde heerste, en over hen die na hem kwamen, tot een paar jaar voordat Snorri zelf werd geboren. Zo ontstond de verzameling koningssaga's die wij als *Heimskringla* kennen. De verhalen glijden naadloos in elkaar over en vormen samen een tweede, groter verhaal. Het is de geschiedenis van een uitverkoren, oeroude en heilige koningsdynastie die een koninkrijk bijeenbracht en dit aan haar nakomelingen als erfenis meegaf.

Dit is de scheppingsmythe waarop het land van de Noormannen is gebouwd.